

Андрій Парфентьев,

аспірант Хмельницького університету

управління та права

імені Леоніда Юзькова

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1388-340X>

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ У СІМЕЙНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

У науковій статті здійснено дослідження поняття та правової природи особистих немайнових прав подружжя в сімейно-правовій доктрині. Зокрема, автор у статті зазначає, що особисті немайнові права подружжя – це одного боку – врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі, з іншого – суб'єктивні, природні, ті, що не можна передати іншій особі, невідчужувані права, що мають нематеріальний, тривалий характер, що виникають і діють з моменту укладення шлюбу та змінюються або припиняються з моменту розірвання шлюбу, а саме з дня реєстрації розірвання шлюбу, або у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу. Автор не погоджується із твердженням у сімейно-правовій доктрині про те, що на обсяг особистих немайнових прав подружжя не впливає факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя. Твердження окремих науковців про те, що особисті немайнові права подружжя не підлягають захисту, в тому числі юрисдикційному, є недостатньо обґрунтованим, хоча можна говорити про утрудненість захисту особистих немайнових прав подружжя, однак передусім через те, що вони недостатньо чітко визначені у сімейному законодавстві.

Ключові слова: особисті немайнові права подружжя; подружжя; ознаки особистих немайнових прав; сімейні права; шлюб.

Parfentiev A.

The concept and legal nature of personal non-property rights of spouses in family law doctrine

The scientific article researches the concept and legal nature of personal non-property rights of spouses in the family law doctrine. In particular, the author notes in the article that the personal non-property rights of spouses are, on the one hand, relations regulated by the norms of family law regarding the personal non-property goods and interests of married persons, on the other hand, they are subjective, natural, those that cannot be transferred to another person, inalienable rights of an immaterial, long-lasting nature that arise and operate from the moment of marriage and are changed or terminated from the moment of dissolution of marriage, namely from the date of registration of the dissolution of marriage, or from the date of entry into force of the court decision on dissolution of marriage. The author defines the following list of signs of personal non-property rights of spouses: they arise from the moment of marriage, registered in the state registration bodies of acts of civil status; are decisive in family relations compared to property relations – other rights of spouses arise from them as derivatives; exercise of these rights is possible subject to agreement with the other spouse and taking into account the interests of the family as a whole; arise in connection with the conclusion of a marriage and can be terminated only in the event of the death of one of the spouses or dissolution of the marriage, recognition of the marriage as invalid, cannot be terminated or changed by agreement of the spouses, and cannot be exhausted as a result of their implementation; the list of personal non-property rights of spouses is determined by national culture, historical traditions, socio-economic conditions, and personal factors; do not have an economic meaning and are not of a property nature; arising from certain intangible assets; closely related to the personality of each of the spouses, inseparable from it and cannot be alienated, just like the goods themselves, in connection with which personal non-property rights and obligations arise; cannot be the subject of a marriage contract; timelessness; exercise of rights in accordance with the moral principles of society; saturation with norms of a moral nature; their inexhaustibility by those rights defined in family legislation.

Keywords: personal non-property rights of spouses; married couple; signs of personal non-property rights; family rights; marriage.

Постановка проблеми. Укладення шлюбу, його реєстрація органом державної реєстрації актів цивільного стану призводить до виникнення сім'ї, набуття його учасниками статусу подружжя, а отже – ці-

лого комплексу взаємних прав та обов'язків – як майнового, так і немайнового характеру. До першої групи прав передусім відносяться право на утримання у разі неможливості забезпечувати себе самостійно із причин, які виникли в період шлюбу (непрацездатність, інвалідність, вагітність, догляд за дитиною тощо) та право на майно, набуте під час шлюбу, що є спільною сумісною власністю подружжя. Другу групу прав становлять права, які стосуються сімейних стосунків між подружжям, передусім питань, пов'язаних із розподілом сімейних обов'язків, реалізацією суб'єктивних немайнових прав фізичної особи саме у шлюбних відносинах, із врахуванням інтересів як сім'ї, так і кожного із подружжя. Чинний Сімейний кодекс України (надалі по тексту – СК України) у Главі 6 визначає ряд особистих немайнових прав подружжя. Так, у ст. ст. 49 – 54, 56 Сімейного кодексу України визначені наступні особисті немайнові права подружжя: на материнство, на батьківство, на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань, на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку, на зміну прізвища, на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї, на свободу та особисту недоторканність, на вільний вибір місця проживання, вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, щодо підтримання шлюбних відносин, на припинення шлюбних відносин [1]. В той же час, визначені ці права достатньо загально, на відміну від майнових прав подружжя, тому в сімейно-правовій доктрині та правозастосовчій практиці виникають проблеми, пов'язані як із визначенням переліку правомочностей, що складають зміст кожного із особистих немайнових прав подружжя, так і порядку здійснення та захисту таких прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика особистих немайнових прав досліджувалася рядом науковців, таких як І. В. Апопій, М. І. Байрачна, В. А. Ватрас, А. І. Дутко, І. В. Жилінкова, Л. В. Красицька, О. О. Посикалюк, З. В. Ромовська, М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, І. Л. Сердечна та інші. В той же час, питання поняття та правової природи особистих немайнових прав подружжя в правовій доктрині розглянуто фрагментарно, що підтверджує актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Метою статті є дослідження поняття та правової природи особистих немайнових прав подружжя в сімейно-правовій доктрині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особисті немайнові права подружжя у сімейно-правовій доктрині визначаються по різному. Зокрема, М. І. Байрачна визначає їх як суб'єктивні, природні, ті, що не можна передати іншій особі, невідчужувані права, що мають нематеріальний, тривалий характер, що виникають і діють з моменту укладення шлюбу та змінюються або припиняються з моменту розірвання шлюбу, а саме з дня реєстрації розірвання шлюбу, або у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу [2, с. 60-61]. Цим самим науковець фактично визначає ці права через ознаки.

Деякого іншого підходу притримується В. І. Борисова та А. О. Дутко, які визначають їх через категорію правовідносин – як врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі [3, с. 93; 4, с. 125].

Щодо ознак особистих немайнових прав подружжя, в сімейно-правовій доктрині немає одностайності.

Зокрема, на думку В. П. Мироненко, особисті немайнові права подружжя: виникають не з народження, а з моменту укладення шлюбу, зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану; переважно є відносними правами, тобто особистим немайновим правам одного із подружжя протистоїть обов'язок іншого з подружжя не перешкоджати їх здійсненню; є визначальними у сімейних відносинах порівняно із майновими – із них як похідні виникають інші права подружжя; здійснення цих прав можливо за умови погодження із іншим подружжям та з урахуванням інтересів сім'ї в цілому; виникають у зв'язку із укладенням шлюбу і можуть припинитися тільки у разі смерті одного із подружжя або розірвання шлюбу, визнання шлюбу недійсним, не можуть бути припинені або змінені за домовленістю подружжя, не можуть бути вичерпаними і в результаті їх здійснення; на них не впливає факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя; спори з приводу здійснення подружніх особистих немайнових прав не можуть розглядатися і вирішуватися будь-якими органами держави, однак систематичне створення одним із подружжя перешкод для здійснення другим із подружжя особистих немайнових прав може слугувати підставою для порушення питання про розірвання шлюбу; причиною для останнього може стати й зловживання здійсненням особистого права одним із подружжя [5, с. 149-150]. Частково погоджуючись із науковцем, все ж маємо визнати, що частина особистих немайнових прав подружжя (такі як право на материнство, на батьківство, на вільний вибір місця свого проживання є абсолютними, тобто захищатися вони мають не тільки від можливих посягань з боку іншого з подружжя, а й з боку інших осіб (навіть тих, які не є учасниками сімейних відносин)). Не

можемо погодитися із твердженням науковця про те, що на обсяг особистих немайнових прав подружжя не впливає факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя. Дійсно, зазначені юридичні факти не спричиняють зміну або припинення зазначених прав, однак можуть призвести до змін у порядку реалізації цих прав одним із подружжя. Також виникає питання, якщо відповідні права не підлягають захисту, в тому числі юрисдикційному, який сенс визначення цих прав у законодавстві; можемо визнати, що ті особисті немайнові права подружжя, які прямо не визначені у сімейному законодавстві, дійсно навряд будуть захищені, однак відповідно до ст. 18 СК України кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу, причому не в законодавстві не уточнюється, що це стосується лише майнових прав. Тому твердження про те, що спори з приводу розподілу сімейних обов'язків та питань життя сім'ї, тобто ті, що стосуються особисто-правових відносин подружжя, за винятком питань виховання дітей, та майнових питань, не можуть вирішуватися примусово [6, с. 80], є недостатньо обґрунтованим. Можемо все ж говорити про утрудненість захисту особистих немайнових прав подружжя, однак передусім через те, що вони недостатньо чітко визначені у сімейному законодавстві.

І. Й. Пучковська зазначає, що перелік особистих немайнових прав подружжя визначається національною культурою, історичними традиціями, соціально-економічними умовами, особистими факторами; не мають економічного змісту та не носять майнового характеру; виникають з приводу визначених нематеріальних благ; тісно пов'язані із особистістю кожного із подружжя, невіддільні від неї і не можуть відчуватися, як і самі блага, із приводу яких виникають особисті немайнові права й обов'язки; не можуть бути предметом шлюбного договору, інших угод; можуть припинятися із волі учасників шлюбних відносин [3, с. 92-93]. Не можемо погодитися із двома останніми ознаками. По-перше, сімейне законодавство містить заборону щодо врегулювання особистих немайнових прав подружжя лише щодо шлюбного договору (ч. 3 ст. 93 СК України), щодо інших договорів, що укладаються між подружжям такої заборони немає; подружжя може укладати договори, в яких би визначалися особливості здійснення окремих особистих немайнових прав. По-друге, особисті немайнові права подружжя можуть припинятися лише з підстав, визначених в законодавстві, передусім коли припиняються шлюбні відносини, а їх учасники втратять статус подружжя; в договірному порядку особисті немайнові права подружжя не можуть бути припинені.

М. І. Байрачна виділяє дві групи ознак особистих немайнових прав подружжя: ознаки, які притаманні усім особистим немайновим правам учасників сімейних відносин та спеціальні ознаки, притаманні лише правам подружжя. До першої групи вона відносить наступні ознаки: суб'єкти особистих немайнових сімейних прав, які є учасниками сімейних правовідносин, можуть мати тільки особисті немайнові сімейні права і нести обов'язки, передбачені сімейним законодавством, на відміну від особистих немайнових прав, які є об'єктом регулювання цивільного права, де суб'єкти можуть мати особисті немайнові права і нести обов'язки, як передбачені, так і не передбачені законом; для особистих немайнових сімейних прав характерна суворона індивідуальність їх учасників, незамінність їх в цих відносинах іншими особами і, як наслідок цього, невідчужуваність сімейних прав та обов'язків; особисті немайнові сімейні права не можуть бути передані ні в порядку спадкування, ні за згодою сторін, що відрізняє їх від особистих немайнових цивільних прав; сімейним правовідносинам, на відміну від цивільних, властивий тривалий, особисто-довірчий та безоплатний характер [2, с. 58]. Спеціальними ознаками особистих немайнових прав подружжя науковець називає те, що вони: виникають тільки після реєстрації шлюбу; позбавлені економічного змісту, не мають матеріального еквіваленту; можливі тільки між подружжям; є невідчужуваними і не можуть бути передані іншим особам, вони не можуть виникати, змінюватися або припинятися за згодою подружжя; д) вони не можуть бути предметом шлюбного договору [2, с. 62]. В цілому можемо погодитися із переліком цих ознак, хоча вони мають бути доповнені ознаками, що виділені В. П. Мироненко та І. Й. Пучковською.

Притаманними рисами особистих немайнових прав подружжя називають також їх невідчужуваність, безстроковість, безоплатність, здійснення прав відповідно до моральних засад суспільства, насиченість нормами морального характеру [7, с. 295].

Ще однією із ознак особистих немайнових прав подружжя є невичерпність їх тими правами, що визначені в сімейному законодавстві. В сімейно-правовій доктрині визнається, що до особистих немайнових прав належать й інші права подружжя, не визначені у ст. ст. 49 – 54, 56 Сімейного кодексу України. Зокрема, В. П. Мироненко називає права: на розірвання шлюбу, на виховання дитини, оспорити батьківство (материнство), давати згоду на усиновлення дитини [5, с. 150]; І. Й. Пучковська – права, пов'язані із визначенням походження дитини, народженої в результаті допоміжних репродуктивних технологій, усиновленням [3, с. 99]; Ю. С. Червоний – право на встановлення режиму окремого проживання, право надавати згоду на

усиновлення дитини другим з подружжя [6, с. 80]. І. В. Жилінкова вказувала, що до немайновим належать відносини членів сім'ї, які сприймають правове регулювання, піддаються правовому впливу. Так, правові норми визначають порядок визначення або зміни прізвища дитини чи одного з подружжя при реєстрації шлюбу, закріплюють особисті немайнові права учасників сімейних відносин – право на виховання, спілкування, захист тощо. Разом з тим основна кількість особистих відносин, які виникають в сім'ї ґрунтуються на почуттях любові, дружби, відданості, що не становлять сферу правового регулювання і не включаються в предмет сімейного права [8, с. 18].

М. І. Байрачна виділяє дві групи особистих немайнових прав: обов'язкового типу (визначені в Главі 6 СК України) та факультативного типу (наприклад, право одного із подружжя давати згоду на усиновлення дитини другим з подружжя; на сурогатне материнство; на зміну статі одним із подружжя (якщо член подружжя нормально сприймає той факт, що інший з подружжя змінив стать, і обоє можуть продовжувати жити однією сім'єю як два друга або дві подруги, вести спільне господарство, виховувати спільних дітей, народжених до зміни статі, то шлюб зберігається [9, с. 179], оскільки зміна статі не є підставою для припинення шлюбу; на інсеминацію жінок спермою чоловіка (донора); на проведення екстракорпорального запліднення, перенесення ембріона (ембріонів) з використанням сперми чоловіка (донора); на замороження ембріону для підсадки його в майбутньому, наприклад, сурогатній матері [2, с. 62-68].

Р. О. Стефанчук навпаки заперечує ряд особистих немайнових прав як такі, що є сімейними правами подружжя. Так, науковець зазначає, що окремі права, визначені у ст. ст. 51 (Право на повагу до своєї індивідуальності), 56 (Права на свободу та особисту недоторканність, на вільний вибір місця свого проживання) є за своєю суттю цивільно-правовими, які належать особі незалежно від шлюбу, по суті довічно; реєстрація шлюбу суттєво не впливає на ці права, вони продовжують належати кожному з подружжя як фізичній особі [10, с. 50]. Також нелогічним на думку вченого є включення до глави, де сконцентровані особисті немайнові права подружжя права на материнство та права на батьківство (ст.ст. 49, 50 СК України). На думку науковця, дані особисті немайнові права за своїм змістом є загальними, тобто такими, що властиві всім фізичним особам, незалежно від того, перебувають вони в державно зареєстрованому шлюбі чи ні. Про загальність даної норми йдеться і в самій статті. Так, якщо перша частина закріплює право дружини на материнство, то вже в частині третій вводиться новий суб'єкт – жінка, правовий статус якої визначається вже безвідносно до того, чи знаходиться вона у шлюбних відносинах, чи ні. Тому вважаємо, що такі права (точніше в такому формулюванні) в своїй сукупності складають загальне репродуктивне право батьківства і повинні бути винесені за межі особистих немайнових прав подружжя [10, с. 110].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що особисті немайнові права подружжя – це одного боку – врегульовані нормами сімейного права відносини щодо особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі, з іншого – суб'єктивні, природні, ті, що не можна передати іншій особі, невідчужувані права, що мають нематеріальний, тривалий характер, що виникають і діють з моменту укладення шлюбу та змінюються або припиняються з моменту розірвання шлюбу, а саме з дня реєстрації розірвання шлюбу, або у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу.

Говорячи про ознаки особистих немайнових прав подружжя, можемо визначити, що такими є те, що вони: виникають з моменту укладення шлюбу, зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану; є визначальними у сімейних відносинах порівняно із майновими – із них як похідні виникають інші права подружжя; здійснення цих прав можливо за умови погодження із іншим подружжям та з урахуванням інтересів сім'ї в цілому; виникають у зв'язку із укладенням шлюбу і можуть припинитися тільки у разі смерті одного із подружжя або розірвання шлюбу, визнання шлюбу недійсним, не можуть бути припинені або змінені за домовленістю подружжя, не можуть бути вичерпані і в результаті їх здійснення; перелік особистих немайнових прав подружжя визначається національною культурою, історичними традиціями, соціально-економічними умовами, особистими факторами; не мають економічного змісту та не носять майнового характеру; виникають з приводу визначених нематеріальних благ; тісно пов'язані із особистістю кожного із подружжя, невіддільні від неї і не можуть відчужуватися, як і самі блага, із приводу яких виникають особисті немайнові права й обов'язки; не можуть бути предметом шлюбного договору; безстроковість; здійснення прав відповідно до моральних засад суспільства; насиченість нормами морального характеру; невичерпність їх тими правами, що визначені в сімейному законодавстві.

Не можемо погодитися із твердженням у сімейно-правовій доктрині про те, що на обсяг особистих немайнових прав подружжя не впливає факт спільного або роздільного проживання, а також факт встановлення подружжям режиму окремого проживання подружжя.

Твердження окремих науковців про те, що особисті немайнові права подружжя не підлягають захисту, в тому числі юрисдикційному, є недостатньо обґрунтованим, хоча можна говорити про утрудненість захисту особистих немайнових прав подружжя, однак передусім через те, що вони недостатньо чітко визначені у сімейному законодавстві.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> (дата звернення: 20.08.2022)
2. Байрачна М. І. Права та обов'язки подружжя за Сімейним кодексом України: дис. ... докт. філ. спец. 081 – Право. Харків, 2020. 193 с.
3. Сімейне право України: підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
4. Сімейне право України : підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 480 с.
5. Мироненко В. П., Пилипенко С. А.. Сімейне право України. Підручник. За заг. ред. В. П. Мироненко. Київ: Правова єдність, 2008. 477 с.
6. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За ред. Ю. С. Червоного. Київ: Істина, 2003. 464 с.
7. Юркевич Ю. М., Дутко А. О. та ін. Особисті немайнові права особи : навч. посібник / за ред. А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 444 с.
8. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова та ін. ; за заг. ред.: В. І. Борисова, І. В. Жилінкова. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 200 с.
9. Войтенко Т. В. Проблемні питання зміни статі в сімейному законодавстві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. Одеса, 2014. № 10-1, т. 1. С. 178-180.
10. Стефанчук Р. О. Система особистих немайнових прав фізичних осіб у сфері сімейних відносин: до питання вдосконалення. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 107-111.

References

1. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002, January 10) *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> [in Ukrainian].
2. Bairachna, M. I. (2020). *Prava ta oboviazky podruzzhzia za Simeinym kodeksom Ukrainy [Rights and obligations of spouses under the Family Code of Ukraine]*. PhD thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Borysova, V. I. & Zhylinkova, I. V. (Eds.) (2009). *Simeine pravo Ukrainy: pidruchnyk [Family law of Ukraine: textbook]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Dutko, A. O. (Eds.) (2018). *Simeine pravo Ukrainy: pidruchnyk [Family law of Ukraine. Textbook]*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
5. Myronenko, V. P. & Pylypenko S. A. (2008). *Simeine pravo Ukrainy. Pidruchnyk [Family law of Ukraine. Textbook]*. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
6. Chervonyi, Yu S. (Eds.) (2003). *Naukovo-praktychnyi komentar Simeinoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Family Code of Ukraine]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
7. Yurkevych, Yu. M. & Dutko, A. O. (2021). *Osobyisti nemainovi prava osoby : navch. posibnyk [Personal non-property rights of a person: education. manual]*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
8. Borysova, V. I. & Zhylinkova, I. V. (Eds.) (2004). *Simeine pravo Ukrainy. Pidruchnyk [Family law of Ukraine. Textbook]*. Kyiv: Yurinkom Inter [In Ukrainian].
9. Voitenko, T. V. (2014). Problemni pytannia zminy stati v simeinomu zakonodavstvi Ukrainy [Problematic issues of gender change in the family legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence, 10-1, T. 1, 178–180* [in Ukrainian].
10. Stefanchuk, R. O. (2006). Systema osobystykh nemainovykh prav fizychnykh osib u sferi simeinykh vidnosyn: do pytannia vdoskonalennia [The system of personal non-property rights of individuals in the sphere of family relations: to the issue of improvement]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes, 2 (18), 107-111* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2022.